

सातारा जिल्ह्यातील नागरीकरणाचा पर्यावरणी परिणाम दृष्टीक्षेप

घोलप विशाल सर्जेराव

संशोधक विद्यार्थी

भूगोल अधिविभाग

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रस्तावना

भूमी ही नैसर्गिक साधनसंपत्ती पैकी एक महत्वाचा घटक आहे. भुतलावर बरेच जैविक व अजैविक घटक हे एकमेकांशी प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे संबंधित आहेत. सध्या पृथ्वीवरील २९ : भुभाग शिलावरण आहे व ७१ : भुभाग जलावरणाचा आढळतो म्हणून शिलावरणाचा प्रत्यक्ष संबंध हा पृथ्वीवरील सजीव सुष्ठीशी येतो. पण तो संबंध अनुकूल आढळत नाही म्हणूनच जमिनीचा योग्य वापर करणे सध्या महत्वाचे आहे. त्यातच की पृथ्वीवरील लोकसंख्येचे वाढ आहे व त्याचा ताण भूमीवर निर्माण होत आहे म्हणून भूमी उपयोजन ही संकल्पना वैश्विक स्तरावर महत्त्वपूर्ण ठरत आहे. सध्या वाढत्या लोकसंख्येमुळे शहरीकरणामुळे मोठ्या प्रमाणात वाढ होत आहे म्हणून लागवडी योग्य जमिनीवर कारखानदारी, औद्योगिककरण आणि नागरीकरण वाढत असल्यामुळे भूमी पर्यावरणाचा न्हास होत आहे म्हणून सदर पेपरमध्ये सातारा जिल्ह्यातील वाढत्या नागरीकरणाचा पर्यावरणीय परिणाम दृष्टीक्षेप अभ्यासलेला दिसून येतो.

अभ्यास क्षेत्र

सातारा जिल्हाचे उत्तर अक्षवृत्त १७° ५' ते १८° ११' आणि पूर्व रेखावृत्त ७३° ३३' ते ७४° ५४' असे आहे. सातारा जिल्ह्याचे पूर्व पश्चिम अंतर हे १४४ किलोमीटर असून उत्तर-दक्षिण १२० किलोमीटर आहे. त्याचप्रमाणे जिल्हाचे क्षेत्रफळ हे १०,४०० सक्वेअर किलोमीटर असून महाराष्ट्रातील ३.४ : एवढा भाग सातारा जिल्ह्याने व्यापलेला आहे. या जिल्ह्यामध्ये ११ तालुके आहेत. तसेच साताराच्या उत्तरेला पुणे जिल्हा, पश्चिमेला रायगड, रत्नागिरी, दक्षिणेला सांगली व पुर्वेला सोलापूर इ. जिल्हे आहेत.

उद्दीष्टे

- १) सातारा जिल्हावर एक दृष्टीक्षेप टाकणे.
- २) जिल्हातील भूमीउपयोजना बदल अभ्यासणे.
- ३) जिल्हातील भूमी उपयोजना वरील परिणामाच्या उपयोजना स्पष्ट करणे.
- ४) १९९० ते २००१ पर्यंतचा सातारा जिल्हातील भूमी उपाययोजना करणे.

गृहीतके

- १) सदर पेपरमध्ये लोकसंख्येचा वाढीचा दर वाढत असून त्यांचा परिणाम भूमीवर होत आहे.
- २) नागरीकरणामुळे, तंत्रज्ञानामुळे शेतीत खालील भागात झालेला बदल.

अभ्यास पध्दती

सदर संशोधन निबंध हा प्राथमिक आणि दुय्यम स्वरूपाच्या माहितीवर आधारित असून अभ्यास क्षेत्रामध्ये शशेती खालील क्षेत्रावर ताण आलेला दिसून येतो. वाढत्या नागरीकरणामुळे भूमीचे दर हेक्टरी विवरण कमी होत आहे.

पुढील सुत्रांच्या आधारे खालील माहिती दर्शविलेली आहे.

$$\text{'क्र-१' खालील भौगोलिक क्षेत्राची टक्केवारी} = \frac{\text{'क्र-१' खालील भौगोलिक क्षेत्र}}{\text{एकुण भौगोलिक क्षेत्र}} \times १००$$

सातारा जिल्हातील कृषी भूमीउपयोजन नमुना क्षेत्रफळ (हेक्टरमध्ये)

अ. क्र.	भूमी उपयोजनाचे प्रकार	क्षेत्रफळ २०००-०१ शेती उपलब्ध नसलेली जमीन	भूमीउपयोजनातील बदलत टक्केवारी (२०००-०१ नुसार)
१	जंगल	१४५८००	१३.१५
२	शेतीसाठी उपलब्ध नसलेली जमीन	११५१००	१०.३८

	अ) बिगर शेतीचे क्षेत्र	२२८००	२.०५
	ब) पडीक व नापीक क्षेत्र	९२३००	८.३२
३	पेरणीखालील क्षेत्र	५८९७००	५३.१९
४	पडीक ठेवलेली जमीन	७१४००	६.४४
	अ) चालु वर्षातील पडीक जमिन	१६३००	१.३
	ब) इतर वर्षातील पडीक जमीन	५५१००	४.००

Source-Socioeconomic abstract -2000-2001

सदर पेपरमध्ये सन २०००-२००१ अभ्यास क्षेत्रातील कृषी भूमी उपयोजनाची सरासरी दर्शविली आहे. तसेच भूमी उपयोजनाच्या प्रमुख श्रेणीची एकुण भौगोलिक क्षेत्रफळाची टक्केवारी दर्शविली आहे. अभ्यास क्षेत्रामध्ये सर्वात जास्त पेरणीखालील क्षेत्र ५८९७०० हेक्टर क्षेत्र लागवडी खाली असून एकुण क्षेत्रफळाचा ५३.१९ टक्के भाग भूभागाचा आढळतो. त्यानंतर जंगल क्षेत्र हे १४५८०० हेक्टर क्षेत्र असून एकुण क्षेत्रफळाच्या १३.१५ टक्के भाग भूभाग आढळतो. तसेच इतर शेतीसाठी उपलब्ध नसलेली जमीन क्षेत्रापैकी ११५१०० हेक्टर क्षेत्रफळापैकी १०.३८ टक्के भूभाग आढळतो. त्यानंतर पडीक व नापीक क्षेत्र ९२३०० हेक्टर क्षेत्र असून ८.३२ टक्के भूभागाचा आढळतो. अशाप्रकारे इतर भूमी उपयोजनाचे प्रकार.

शेती क्षेत्रफळाच्या हेक्टरनुसार त्यांचा एकुण भूभाग स्पष्ट होतो. सातारा जिल्हात विविध तालुक्यात औदयोगिकरण मोठ्या प्रमाणात वाढत आहेत. सदर अभ्यास क्षेत्रात सातारा जिल्हातील कराड, पाचगणी, वाई, फलटण लोणंद, सातारा, खंडाळा, कोरेगाव, महाबळेश्वर इ. तालुक्यात लहान, मोठे औदयोगिकरण झाल्यामुळे तेथील भागात निवाऱ्याचा प्रश्न महागाईचे प्रमाण व त्यांचा कृषीवर होणारा ताण तसेच नागरीकरणाने समस्ये इ. घटकामुळे तेथील पर्यावरणीय घटकावर ताण येतो म्हणून इतर तालुक्यात पर्यावरणीय घटक उपलब्ध असून सुद्धा ते भाग औदयोगिकरण अभावी तो प्रदेश विकासापासून वंचित राहतो म्हणून तेथील भूमीचा वापर कृषी, वसाहती, औदयोगिकरण यासाठी होतो म्हणून तेथील प्रत्येक तालुक्यात तणाव निर्माण होतो.

उपाययोजना

१) **कृषी विषयक कार्यशाळा** — सातारा जिल्हात आजही बऱ्याच ठिकाणी पारंपारीक पध्दतीने अन्नधान्य पिकाखालील श्शेती किंवा लागवड केली जाते म्हणून त्यांना कृषी विषयक कार्यशाळामार्फत आहे त्या पिकातून जास्त उत्पन्न कसे मिळवता येईल याचे ज्ञान या कार्यशाळा मार्फत देणे गरजेचे आहे.

२) **जलसिंचन पध्दतीचा वापर** — सातारा जिल्ह्याच्या काही तालुक्यात पाऊस हा हत्तीच्या सोडे सारखा धो-धो पडतो (उदा. महाबळेश्वर, पाठण, कराड, सातारा, वाई इ.) पण काही तालुक्यात पर्जन्याचे प्रमाण कमी आहे. तसेच वाढत्या तापमानामुळे देखील जनस्त्रोत म्हणजे विहिरी आटणे, तलाव कोरडे पडणे, नद्या कोरड्या पडणे अशी स्थिती निर्माण झालेली आहे. (उदा. फलटण, माण खटाव) म्हणून जलसिंचन सुविधा निर्माण करणे अवघड असले तरी त्याचा ठिंबक सिंचनाद्वारे वापर करून त्याची सोई करणे गरजेचे होत आहे.

३) **कृषी औदयोगिककरण व सामाजिक वनीकरण** — सातारा जिल्हा काही तालुक्यात दुष्काळी असल्यामुळे तेथील लोक इतर शहरात स्थलांतर माहिती देणे आवश्यक आहे. (उदा लमवजवनतपेउए दुग्धव्यवसाय इ.)

संदर्भ

- १) जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोजन –२०१२ जिल्हा सातारा
- 2) Socio Economic Abstract 2002
- 3) Agriculture land use pattern and irrigation in satara District of Maharashtra, pro K.S. Surwase, Dept.of Geography, Mudhoji College Phaltan Maharashtra,India.)
- 4) Development in the north-west India report prepared of Ministry of Agriculture Govt. India.
- 5) G.S. Mankar Agriculture land use pattern in Mulshi Tahsil, Pune District, The Deccan Geographer 46,1,(2008)85-91.
- 6) www.veethi.com